

מח ולב

חלק שני
המערכת הרגשית אצל ילדים בכלל
וילדי ה'קשב' בפרט

'קשב' אינו קשור ל'הקשבה', אלא כינוי כללי לקושי השליטה של ילדים אלו, ראה בהרחבה בפרקים הבאים.

הקדמה לחלק המערכת הרגשית

חלק זה החלק השני והאחרון של הספר, עוסק בנושא יסודי וחשוב מאוד. אך עלינו להקדים, הדברים שבחלק זה יסודיים ונחוצים ביחס הנכון לכל ילד ובכל גיל באשר הוא, ונחוץ מאוד לילדים הסובלים מבעיות קשב וריכוז, המכונה ADHD.

לפי הניסיון, הורים ומחנכים רבים, טובים ומצוינים בכל קנה מידה, לאחר שהבינו נכון את ההתרחשות המוחית והרגשית אצל ילדיהם כפי שמוסבר בע"ה בפרקים הבאים, בפרט הורים לילדים מתקשים, נוצרה מערכת יחסים חדשה וטובה מאוד, שהביאה בסופו של דבר את הילד לעלות בסולם ההצלחה, לימודית והתנהגותית.

« לפי הניסיון:
הורים שהשכילו לאמור
בפרקים הבאים - זכו
למערכת יחסים חדשה
ומוצלחת עם ילדיהם!

יודגש. כשאנו מדברים על שינוי ביחס ההורים לילד, לא מדובר כלל על הורים שהתייחסו לילד בצורה 'לא יפה', או במידות רעות ח"ו. כלל וכלל לא! אלא שגם הורים עם יחס מצוין לילדיהם, ועם סבלנות אין קץ, זקוקים לפעמים לרכוש כלים מיוחדים בכדי להבין נכון את רגשות הילד ולסייע לו בצורה נכונה במצבים השונים.

הכרנו משפחה שבה ילד שהיו לו קשיים מסוימים, כתוצאה מכך החל ללכת בדרך שאינה טובה רח"ל, הוריו שבעצמם עוסקים בתחומי חינוך לא ידעו כיצד להתמודד עם ילדם מה שהגדיל את הסכנה, כמובן. בזכותם של מומחים בעלי ניסיון בהבנת הגישה הנכונה למצבו של הילד, ובשיתוף עם העובדה שההורים היו נכונים לשמוע (ולא התעקשו ש'אנחנו המבינים ואף אחד לא ילמד אותנו..'), הילד ניצל מסכנה מוחשית, והיום הינו בחור חמד שעולה ומתעלה.

לפנינו, נשתדל להעמיד את הדברים מהבסיס אל תוצאותיו, ומאת ה' נבקש שיזכנו שיהיו הדברים נכונים, ברורים ומועילים.

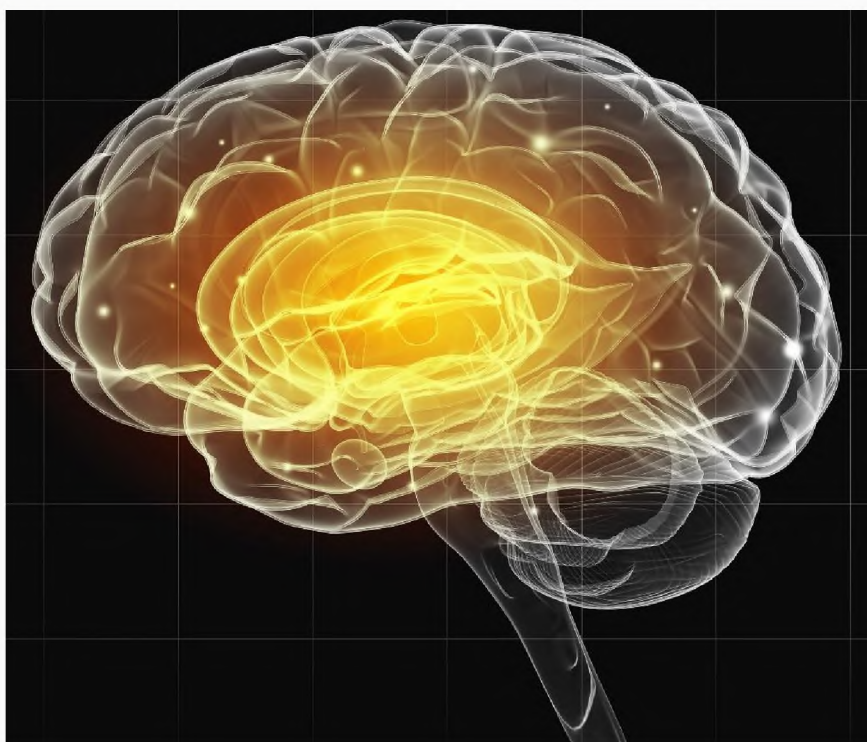
פרק כו: המוח והלב - תפקידם ותפקודם

פרק זה והפרקים הבאים הינם מטרתה העיקרית של הספר, ועל שמם נקרא הספר 'מוח ולב'.

במסגרת פרקים אלו אנו באים לברר את תפקודם ותפקידם של המוח והלב, בשפה המודרנית מדובר בחלקי המוח השונים, ולהבדיל, בלשון חז"ל אלו הם ה'שכל והלב'.

יש כאן תובנות יסודיות מאוד הקשורות לכל מערכת תפקידנו בעולם הזה, ובעיקר בכל הנוגע למטרת הספר - הבנה חדשה בתפקודם של המוח והלב אצל ילדים, ובמיוחד אצל ילדי ADHD, (בפרקים הבאים).

חלקי המוח השונים - והקשר שניניהם

מהי רמת המעורבות של המוח - השכל במערכות החיים של ילדים?

בטרם נענה לשאלה זו, נקדים ונתאר את התפיסה המדעית הרווחת היום באופן תפקוד המוח של כל אדם בכלל, ושל ילדים בפרט.

המוח של האדם מורכב ממרכיבים רבים, ולענייננו משלשה מרכיבים עיקריים:

א) קליפת המוח, בפרט האונות שבקדמת הראש והמצח:

חלק זה אחראי על החשיבה של האדם, הוא המכונה בחז"ל 'שכל', בחלק זה יש את ה'הבנה'. בחלק זה נעשה השיפוט והשיקול מה טוב ומה לא טוב. ניתן לחוש זאת בעת התאמצות בחשיבה והבנה, מרגישים את המאמץ בחלק העליון-קדמי של המוח ובמצחו. חלק זה לא קיים אצל הבהמות שלא קיים אצלם 'שכל' ותבונה להבין מה טוב ומה לא טוב.

אצל חכמי המוסר והדעת, מכונה חלק זה 'הנפש השכלית', ה'דעת' שבאדם, לעומת החלק הבא, שהוא המכונה 'הנפש הבהמית', שהוא חלק המוח - מחוסר השכל והדעת, מחוסר ההבנה והשיפוט.

ב) מרכז המוח - 'המערכת הלימבית'

מרכז המוח הוא חלק המוח העיקרי, והוא החלק שבו משכן הרצונות, ומה שמכונה כיום 'דחפים', החלק הזה הוא ה'אני' של האדם. בחלק זה קיים הפחד והכעס וכלל הרצונות והתאוות. הוא מקביל למכונה בחז"ל 'לב', "עיניים רואות, לב חומד, וכלי המעשה גומרים".

« שלשת מרכיבי המוח:
א) חלק השכל, השוקל ושופט
ב) החלק החומד ורוצה
ג) המקשר בין החלקים הנ"ל והגוף

חלק זה של המוח-הלב, הוא רק רוצה ורוצה, אין לחלק זה 'שכל', כך שאין שום 'הבנה' של בלימת הרצונות (גם ללא קשר לרוחניות), לא מחמת שהעיתוי לא מתאים, לא מחמת שהדבר שחושק בו אינו שייך לו, או כל סיבה אחרת שלא להגשים רצון-תאוה זו עכשיו, הוא יודע רק לרצות.

מי שבולם כל הזמן את הרצונות של האדם זהו ה'שכל' - החלק העליון קדמי במוח, שבתקשורת שבין חלקי המוח השונים, ה'שכל' "אומר" לחלק המוח החושק - תמתין זה לא הזמן / תיענש אם תקח את מה שלא שלך, או בפן הרוחני, הוא "אומר" עפ"י התורה אסור לאכול חלב אחרי בשר וכל כיוצא בזה, ובזה מונע את הלב מלחמוד, או מלבצע את חמדתו.

בנין לפי"ז מדוע מכונה חלק זה אצל חכמי המוסר והדעת 'הנפש הבהמית', לפי שחלק זה המתאווה קיים גם אצל הבהמה והוא חלק השווה לגמרי לאדם ולבהמה, חלק שמתאווה ורוצה, כך שבעניין זה 'מותר האדם מן הבהמה אין!', מה שיש לאדם ואין לבהמה זהו חלק 'הנפש השכלית' ששופטת ושוקלת¹.

« החלק המרכזי במוח:
'הנפש הבהמית' - שווה
לבהמה - חושק ורוצה
ללא כל הגבלה!

יש שמתארים מצב זה של המוח כ'אדם הרוכב על החמור', דהיינו, החלק המתאווה - הנפש הבהמית - היא למטה, והחלק השכלי יושב מעליו ומנהיג אותו.

חלק זה של המוח-הלב, הוא ה'אגו' של האדם, ה'אני רוצה', הוא שואף לקחת לעצמו את כל אשר רואה, שהרי גם התובנה שיש אנשים נוספים שרוצים לא מדבר אל החלק התאווני שבאדם, חלק זה רק מתאווה ומכוח התאווה היה חוטף ולוקח הכול לעצמו. השכל-המוח בחלקו העליון הוא שמאזן את ה'אני', בולם ושומר עליו שלא יהרוג את עצמו או את העולם בתאוותיו שאין להם גבול ומעצור.

« מרכז המוח:
'האגו' - ה'אני רוצה',
ומשכן ה'רגשות' - עצב
ושמחה, פחד ובטחון וכו'

החלק ה'רגשי' של האדם גם הוא נמצא בחלק זה של המוח, תחושות שונות של: עצב ושמחה, התרגשות, פחד, חרדה וכל שאר הרגשות, כולן שוכנות בחלק זה של המוח המתאווה ומרגיש - לב האדם. (הלא השכל אינו 'מתרגש' ולא 'מצטער', וגם לא 'מפחד', ייתכן שבשיפוט שכלי מבין שצריך להיזהר, אך אין זה מחמת הפחד).

ג) גזע המוח - המקשר בין המוח ובין תפקוד הגוף

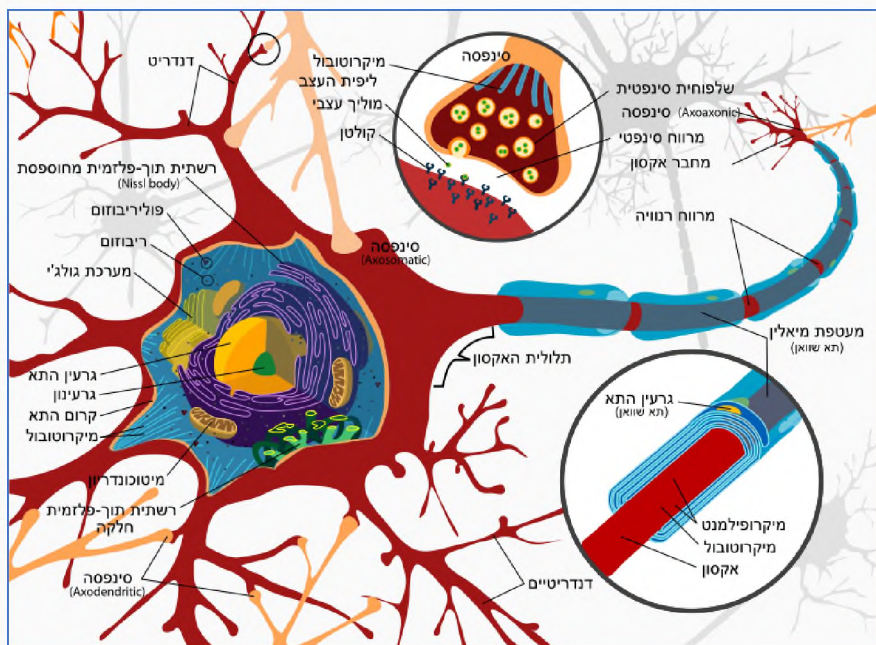
כאמור בדברי חז"ל שהובאו לעיל "לב חומד וכלי המעשה גומרים", הגוף מקבל את הפקודות ממרכז המוח דרך גזע המוח, ומבצע את הפקודות שהוטלו עליו.

כפי שמוכר היום במדע העולמי, ומתואר בציור המצורף, יש במוח שלשה מרכיבים שיושבים זה מעל זה, למעלה קדימה - חלק החשיבה והשיפוט, במרכז - המוח החושק, למטה - גזע המוח.

דיברנו כאן על חלקים מרכזיים במוח, אך המוח עצמו מורכב להערכת החוקרים בכ- 100,000,000,000 (מאה מיליארד!) תאי מוח מיקרוסקופיים, כשכל תא מורכב מחלקים

¹ מה שייתכן שבהמה תימנע מדבר מסוים כגון מחמת פחד שלא תיפול כשתנסה להגיע אל מבוקשה, אין זה שיפוט של השכל, אלא בחירה בין שני תאוות מנוגדות.

שונים, ומתנהלת מערכת תקשורת מסועפת בין מיליארדי התאים על ידי ביליוני 'סינפסות' (מעין 'תקע ושקע' שמחבר בין ה'כבלים החשמליים') אלו שמתקשרים ביניהם ע"י חומר כימי מסוים שמופרש מקצה הסינפסה, ונקלט בקולטנים שבקצה הסינפסה המקבילה. בכל יום נוצרים עוד אלפי תאים חדשים שמתחברים לתאי המוח המתאימים, ותאים אחרים מתים. מדובר במפעל עצום ורב ממדים שמתנהלת בו תעשייה אדירה של רבבות מכונות בו זמנית. תעשייה המתנהלת בדיוקנות נפלאה, אשר אינן שובתות לרגע, בכל מהלך חיי האדם.

קריטי הציר: Recapture of neurotransmitters

תא מוח בודד. כמותו יש במוח כ-100 מיליארד תאים!

מה רבו מעשיך ה', כולם בחכמה עשית...

אופן הפעילות המעשית של מערכות המוח והלב

באופן מעשי נמצא, כפי שהגדירו חז"ל "עיניים רואות, לב חומד וכלי המעשה גומרין", כלומר, אדם שעושה פעולה כל שהיא, מי שנותן את פקודת העשייה הוא המוח בחלקו המרכזי - המתאווה, והוא המכונה לב האדם.²

« נותן הפקודות לכל מעשי

האדם:

הלב! לא השכל!

תפקיד השכל לשלוט בלב!

השכל לעומת זאת, באופן טבעי ופשוט, מכיר את האמת, מה כדאי לעשות ומה לא, הן בהיבט הפרקטי-גשמי, אם כדאי ונכון להשיג תאווה זו, והן בהיבט הרוחני מהו רצון ה'³.

לאור בסיס זה נוכל בע"ה להבין לראשונה באור מופלא, כמה יסודות מוכרים ב"ידישקייט".

לפי האמור נמצא, כי ניצבים בפני האדם - בעל הבחירה - שני 'בעלי דינים', האחד הוא השכל האומר לא לקחת את האסור. הבעל דין השני - הלב החושק - האומר כן לקחת. ועל האדם -

בעל הבחירה - להכריע בין השנים, לשפוט בין ליבו

לשכלו מה נכון וכדאי לעשות, ומה לא. והיה, אם בחר

בטוב כהכרעת השכל, הרי שהלב החושק ייאלץ

לעשות כהכרעת שכלו, גם אם מאוד קשה לו הדבר,

וימנע מהאסור או יעשה את הטוב. אך אם לא יבחר

בטוב, כמאוויו הלב - כגון שייבחר לעשות פעולה

מסוכנת /פעולה האסורה עפ"י התורה, הרי שהשכל יימשך אחר הלב, ולפתע נמצא

שהשכל ישנה את הכרעתו, השכל ימשך אחר הלב וימצא סברות שונות ולפעמים אף

משונות מאוד, מדוע לעשות כשאיפת הלב. זוהי המלחמה הארוכה ביותר בחיי האדם - מי

יכריע את מי - השכל את הלב, או הלב את השכל.

« האדם בעל הבחירה:

ניצב בתווך - בין השכל והלב,

וצריך 'לבחור' ביניהם!

² לאור זה נבין מדוע בתורה מצינו שההתייחסויות למעשי האדם מתייחסת לליבו ולא לשכלו, כפי האמור, כי ה'לב' הוא ה'מפקד' על צבא אברי האדם מעשיו ופעולותיו, והוא הוא הנדרש להשתעבד לבוראו. להלן מספר דוגמאות: "פן יש בכם איש או אשה או משפחה או שבט אשר לבבו פנה היום מעם ה' וגו'" (דברים, כט, יז), "ומלתם את ערלת לבבכם וערפכם לא תקשו עוד" (דברים י, טז), "ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם" (דברים יא, יג), "ישמתם את דברי אלה על לבבכם ועל נפשכם" (דברים יא, יח), וכך בסיום התורה, מזהיר משה רבינו ע"ה: "ויאמר אלהים שימו לבבכם לכל הדברים אשר אנכי מעיד בכם היום אשר תצו את בניכם לשמור לעשות את כל דברי התורה הזאת: כי לא דבר רק הוא מכם כי הוא תייעם ובדבר הזה תאריכו ימים על האדמה אשר אתם עברים את הירדן שמה לרשתה" (דברים לב, מו-מז). דהיינו שהשכל באופן פשוט הוא שייך לעליונים ורואה הכל באור נכון ובאמת, אולם הלב החושק הוא אשר מטעה את האדם לפי תאוותיו ורצונותיו, ותפקיד האדם למול את ערלת הלב, ולהביא את הלב לעשות את רצון השי"ת.

³ ר' ירוחם מגדיר שה'שכל' של האדם הוא ה'רב' של האדם, שצריך לשאול אותו מה לעשות.

הקושי הגדול בכל זה, שהאדם אינו מבחין במתרחש בקרבו, וסבור כי הכרעתו על פי שיפוט השכל באמת, ולא מבחין עד כמה הלב היטה את עין שכלו, לקבל את הרע.

ראה עוד בפרק הבא, הרחבה בפרט זה של התמודדות האדם בין השכל והלב.

מהי רמת תפקודם של המוח והלב אצל ילדים?

בשלב זה, לאור האמור לעיל, אנו מגיעים לעיקר מטרת הפרק, ואולי אף מטרת הספר כולו - הסבר תפקוד השכל והלב אצל ילדים בכלל, ואופן תפקודם אצל ילדים הסובלים מבעיות קשב וריכוז בפרט. הבנת מערכת זו פותחת צוהר מאיר להבנת ההתרחשויות בקרב הילדים, ונותנת לנו כלים נחוצים להתמודד באופן הנכון והמוצלח ביותר עם מערכת הילדים, השונה עשרת מונים מהמערכת אצל המבוגרים!

« מטרה עיקרית בספר:
הבנת ההתרחשויות שבין
השכל והלב -
אצל ילדים!

לצורך ההבנה נתבונן בתינוק בן שנה או שנה וחצי, הוא מסתובב כשהוא זוחל על שש, או מדדה בין הרהיטים. מה בעצם הוא עושה כל היום? 'רוצה', 'ולוקח'. בתינוק זה אנו רואים ביטוי וההמחשה למתואר לעיל, בתינוק מתפקד - ה'לב' - המוח המתאווה בלבד! השכל אינו מתפקד עדיין כלל. כל מה שיש לו זהו 'לב חומד'! לפיכך - אין לתינוק שום חסימה, שום הבנה ושיפוט מה לעשות ומה לא לעשות! כל מה שרואה וחומד לוקח ואוכל.

« ייחודיות התינוק:
הלב ה'חומד' פעיל,
אך השכל ה'שולט' לא!

לסיכום: אצל תינוק המוח בחלקו החומד (ה'לב') כבר פעיל בפעילות מלאה בהתאם לגילו, אך החלק הגבוה של המוח - השופט ושולט בחלק המתאווה ('הנפש השכלית') - טרם התפתח בו! כך שבתינוק אנו רואים התגשמות של 'לב' ללא 'שכל' - המוח בחלקו המרכזי - המתאווה - ללא כל השפעה של המוח העליון הנבון.

ככל שהילד גדל, אט אט ה'שכל' - תאי המוח שבקליפת המוח הקדמי החושב והמבין, נעשים פעילים. שלב אחר שלב, השכל מתבגר ומתגבר, תהליך זה של הפעלת החלק העליון של המוח השופט ושולט - הינו תהליך ממושך, תהליך שנמשך בגיל הינקות הילדות והנערות, עד שמגיע לשלב הבגרות המושלמת (בערך בגיל 20), אז שני חלקי המוח - השכל והלב כבר נעשים פעילים במידה שווה, וההתמודדות ביניהם פעילה במלואה.

עיקרון זה המבואר כאן, ששכלו של הילד טרם נשלם, כותב רבינו יונה במשלי (א, ח-ט):

"ואחת מן האזהרות הנזכרות תמיד מן הספר הזה, שיזהיר על הבן לשמוע מוטר האב, ועל האב להוכיחו. וטעם העיקר הזה, מפני כי הנער לא שלמו כלי שכלו עד אשר יגדל, ויצר לב האדם רע מנעוריו, והנה הוא מתנהג כפי תאוותו, כי אין לו עזר מאת שכלו להוכיח נפשו ולהניח דרכי תאוותו".

ראה עוד להלן בהמשך הפרק סיום דבריו.

להבדיל, באופן המתואר לעיל מכיר המדע המודרני כיום את פעילות המוח, במה שכבר הבחינו והגדירו חז"ל שנים רבות קודם לכן. הלא חז"ל קבעו את שיעור הגדלות שנעשה הילד 'בר דעת' בהבאת סימני בגרות חיצוניים, והוא דבר נפלא שאכן הבאת סימני הבגרות החיצוניים מגיעים בהקבלה מושלמת לשלב שהדעת נעשית שותפה באדם. (נשוב להסביר פרט זה בע"ה עוד בהמשך).

קליפת המוח ומרכזה - נפש בהמית ושכלית

« יצר הרע הפנימי -

תאוות הלב

יצר הטוב הפנימי -

שליטת השכל

- יצר הטוב ויצר הרע

שני חלקים אלו שתיארנו עד כה - א) קליפת המוח, ב) מרכז המוח, הם הם: הנפש ה'שכלית' וה'בהמית', והם שכינו חז"ל יצר הטוב ויצר הרע. יצר הטוב הוא השכל

שבאדם, המכיר את האמת ואת הטוב, וחפץ רק בהם. ואילו יצר הרע (הפנימי) הוא הנפש הבהמית, החלק המתאוה שבאדם - השואף וחושק, רוצה ומתאוה⁴.

כעת נבין באור מופלא מה שאמרו חז"ל שרק בגיל 12 אצל בת ובגיל 13 אצל בן נכנס בהם יצר הטוב, כי רק אז 'המוח השכלי' מתחיל להיות פעיל ומעורב ושוקל את מעשי האדם, אך לפני כן יש רק את ה'יצר הרע', דהיינו 'המוח והלב המתאוה', שאינו מבחין בין טוב לרע.

[אמנם כפי הנראה מדובר בשלב מסוים של בשלות הדעת, אך לאחר מכן יש עוד שלבים עד הגיעו לשלימות הדעת, כמבואר בגמ' (שבת טז:) שבית דין של מעלה אין עונשין עד גיל עשרים, והוא משום שרק בגיל זה מגיעה הבשלות המושלמת של הדעת, ובמהר"ם שיק (או"ח סי' כח) פי' הטעם משום דאין לו דעת צלולה כבן עשרים].

« יצר הטוב בגיל מצוות:

כניסת ה'שכל' באדם,

המכיר באמת ושולט

בתאוות הלב!

כמה נפלא מה שמסופר על רבי יונתן אייבשיץ זצ"ל ששאלוהו איך גבר על יצרו הרע בטרם נעשה בר מצווה, והשיב כי בכל פעם שבא איליו יצרו הרע, אמר לו שאסור לשמוע דברי בעל דין אחד ללא חברו, לכן כל זמן שיש לו רק יצר הרע אינו יכול לשמוע לו. הם הם הדברים האמורים שבעוד האדם הבוגר, הבחירי, צריך לבחור בין שני בעלי הדין - השכל והלב, המושכים לטוב

« היסוד הגדול:

ילד אינו 'בעל בחירה'

בין טוב לרע!

⁴ אמנם יש לדעת כי התאוות בשרשם נדרשים לקיום האדם, והם מכלל רצון הבורא, כגון התאוה לאכול, היא נדרשת והכרחית לקיום הגוף, אמנם, היצר עושה את שלו ומביא את האדם לחשוק בהרבה יותר מהנצרך וכו' עד שיכול להזיק לעצמו. לכן נדרשת תבונת השכל, לשפוט ולברר כל דבר מה הנצרך ומה המיותר.

ולרע. לעומתו הילד שטרם הגיע לבגרות - שכלו המכיר את הטוב, עדיין לא פעיל דיו, כך שההכרעה אינה אמיתית.

בזה יובן גם מדוע קטן אינו 'בר עונשין' עד שמגיע לגיל גדלות, שכן הקטן כלל אינו 'בעל בחירה' כל שאין לפניו שני צדדים - הטוב והרע, השכל והלב שבו טרם הביאוהו לנקודת הבחירה שלהם.

המשמעות המעשית של היסודות שנתבארו לחינוך הילדים

המשמעות המעשית של היסודות שנתבארו רבה היא מאוד מאוד.

בראש ובראשונה קיבלנו בע"ה הבנה נכונה להתמודדות הילדים לעומת התמודדות המבוגרים. לא הרי זה כהרי זה כלל וכלל!

בכל מצב של התמודדות הילד, באופן טבעי ומתבקש אנו מתייחסים להתמודדות בעיניים שלנו כהתמודדות המבוגרים, אך זו טעות.

« ילד קטן העושה מעשה

שלילי:

אין זה מעשה 'רע',

כשם שבהמה אינה עושה

רע!

ניקה לדוגמא ילד שגונב מהוריו או מהמכולת. כיצד אנו כהורים רואים זאת? באופן טבעי בעיניים של עצמנו! כלומר אנו רואים זאת בצורה שלילית ביותר משום שאנו רואים את הילד כמבוגר שגונב רק ב'קטן', נכון שילד לא גנב גדול, אבל הוא גנב קטן. אנו אף עלולים לסבור ולראות את הילד שלנו כמי שאין לו מוסר פנימי, או שיש בתוכו משהו מאוד רע, שאינו מבין שאסור ליגוע בכסף של השני וכו', מעשה מגונה ומכוער, וכו'.

אך אופני ראייה זו טעות הן! ילד זה אינו 'גנב' במובן המקובל כלל וכלל! הרי גנב מבוגר מבין בשכלו את המשמעות השלילית של מעשה הגניבה, אלא שליבו חומד את ממון חבירו, ובנקודת הבחירה שעמד בה בחר ברע והלך שולל אחרי ליבו ומשך את שכלו אחר ליבו. לעומת זאת ילד, אינו עומד כלל בהתמודדות זו, שכן שכלו טרם הגיע לכלל 'דעת', הוא לא הגיע לכלל הבנה ושיפוט מול ליבו החומד, נמצא שאין שום השוואה וקשר בכל מעשה שלילי שהוא בין כשנעשה ע"י מבוגר לבין כשנעשה ע"י ילד! אצל המבוגר זו בחירה ברע, אצל הילד זו לא בחירה ברע, אלא הליכה טבעית וכמעט מתבקשת אחר נטיות ליבו.

זהו יסוד עצום שאנו צריכים להחדיר אל ליבנו, אסור לראות את מעשי הילד כבחירה ברע, כשכלל אין לו עדיין את האפשרות לבחור! הטוב והרע עדיין לא ניצבים בפניו בכדי שיוכל לבחור ביניהם!

הזכרנו דוגמא של ילד שגונב, אך כך הוא ביחס לכל דבר, ילד שמתחצף להוריו או מוריו, ילד שמציק לאחיו או חבריו, בעיות של מידות או רוחניות, בכל בעיה שהיא צריך לזכור שמקור הדברים אינו דומה כלל וכלל למבוגר, כשכאמור אין אצלו בחירה בין טוב לרע במשקל שווה.

אם כן מה הפירוש 'חינוך'??

אם אין לילד בחירה, אם כן במה ניתן לחנך את הילד?

אכן מה שצריך זהו 'חינוך'! לא מערכת של שכר ועונש! נסביר את הכוונה.

'חינוך' פירושו הכנסה לעבודה. דהיינו שצריך לחנכו ולהרגילו לעבודה, כדי ש'גם כשיזקין לא יסור ממנה'. שכן אם לא יחונך בתחילת דרכו, עלול לסגל לעצמו הרגלים שליליים שלא יסור מהם גם בבגרותו - כשיהיה בעל בחירה, ועלול גם ח"ו להטות את ליבו מן הדרך ולהביאו למקום שבו נקודת הבחירה שלו תהיה נמוכה וקשה מאוד.

« מהות החינוך:

סיגול הרגלים טובים!

לא שכר ועונש!

כדברים אלו, כותב בפירוש רבינו יונה (משלי א, ח-ט, תחילת דבריו הובאו לעיל בפרק זה):

"...והנה הוא מתנהג כפי תאוותו, כי אין לו עזר מאת שכלו להוכיח נפשו ולהניח דרכי תאוותו. ואחרי שירגיל נפשו בימי הנערות ללכת אחרי תאוותו, החזק הכח המתאווה אשר בו, וכאשר יגדל וישלם כח שכלו, ויבקש להפרד מדרך תאוותו, יכבד עליו מפני הגידול וההרגל. על כן צריך שיעזרוהו יולדיו בשכלם, ויוכיחוהו וידריכוהו בדרך ישרה בימי הנערות, וגם כי יזקין לא יסור ממנה. ודרך התוכחות מבוארת בפסוק אחר, והוא חנוך לנער על פי דרכו. ויורה על הענין שאמרנו מה שארז"ל שלש עשרה שנה קדם יצר הרע ליצר טוב".

אך כל זה כאמור בגדר של 'חינוך', ולא בגדר של עונש ואילוץ לדרך מסוימת.

בפרק הבא נברר נושא זה במשמעותו העצומה ביחס לילדים הסובלים מבעיות קשב וריכוז.

נסיים בנקודה נפלאה המתבארת מתוך היסוד האמור בפרק זה. חז"ל בכל מקום מכנים את הילד ש"אינו בן-דעת", הדבר תמיד נראה תמוה מאוד. וכי אין לו דעת? ילד בן 11 לא מבין מה מותר ומה אסור? אם כן מדוע אינו נענש כ'אינו בן דעת'?? הרי הוא הבין מצוין שאסור!!

« ילד אינו נענש משום

ש'אינו בן דעת':

אין לו את הבחירה, מחמת

שאין לו יכולת שליטה של

השכל!

התשובה פשוטה. נכון הוא הבין מצוין, אך שליטת השכל על רצונותיו טרם הגיעה לשלמותה, כך שהידיעה השכלית לא מועילה, וממילא איננה מחייבת בעונש! רק יכולת הבחירה ושליטת השכל על הרצונות הם המחייבים את האדם.

מצב זה נקרא "אינו בן דעת".

ההרמוניה של המח והלב

בפרק זה עסקנו בתפקידים של המח והלב במערכות עבודת האדם.

התבאר, כי על האדם, בעל הבחירה לבחור בטוב לא למשוך את שכלו אחר ליבו, אלא להיפך, לשעבד את לבו לשכלו.

בהמשך פרק זה נשתדל לברר בע"ה שאלה יסודית מאוד - מי שולט במי - המוח בלב, או הלב במוח? ובעצם שאלת השאלות - מי שולט באדם - המוח או הלב?

עוד נעסוק בקומה נוספת, עליונה יותר, שהיא חובת האדם לשנות את עצם הלב ושאיפותיו, לשאיפות ותאוות רוחניות, וזהירות מההיפך - זהירות ממצב בו השכל משתעבד ללב לגמרי, ומגיע לשאיפות שאינן ראויות.

כמובן, האמור כאן נוגע מאוד לנושא חינוך הילדים.

מהו "החידוש" של תנועת המוסר?

במאות השנים האחרונות היא - התחדשה - 'תנועת המוסר', כפי שייסד וחולל הגאון ר' ישראל מסלנט זי"ע וממשיכי דרכו בישיבות קלם, סלבודקה ונובהרדוק, הם ותלמידיהם.

מה בעצם גילו והחדירו בעם ישראל? האם לא ידעו קודם לכן שצריכים להאמין בה? לתקן את המידות? לישא בעול הזולת? הלא כל דברים אלו מפורשים בתורה בנביאים ובכתובים, ולאחר מכן הרחיבו בהם את היריעה הראשונים בספרי המוסר השונים רבינו יונה ב'שערי תשובה' רבינו בחיי 'חובות הלבבות' ומאוחר יותר רמח"ל ב'מסילת ישרים'!

מה אם כן חידשה תנועת המוסר?? מה הוסיפה על הידוע מכבר?

אכן. מחוללי תנועת המוסר לא חידשו דבר שלא היה ידוע קודם לכן!

הגרי"ס חידש דבר אחד - לא די בדיעת השכל, אלא חייבים את רגשי הלב. כפי שנאמר בפסוק (דברים ד, לט): **"וַיְדַעַתְּ הַיּוֹם וְהֵשַׁבְתָּ אֶל לִבְכָּךְ"**, דהיינו שמלבד הידיעה, צריך גם את ההשבה אל הלב.

« ה'חידוש' של הגרי"ס:
**השולט באדם הוא ליבו,
 לפיכך צריך להחזיר את
 ידיעות השכל אל הלב!**

וְהֵשַׁבְתָּ אֶל לִבְכָּךְ

ר' ישראל זצ"ל חידש בזה יסוד גדול - לא ניתן לעבוד את ה' בדיעת השכל לבד, אלא רק ע"י החדרת הדברים אל הלב, אל הרגש, ההחזרה אל הלב נעשית ע"י שינון מרובה ושימוש בכח הציור והדמיון עד שהלב ירגיש את הדברים ויפעל על פיהם, זה מה שמכונה במכתביו של הגרי"ס: "שפתיים דולקות", לימוד מוסר באופן שהלב יתעורר ויתפעל מהדברים.

מו"ר הגר"א גינזבורג זצ"ל (משגיח בישיבת פוניבז') היה ממחיש זאת בצורה פשוטה. אדם ההולך על חומה גבוהה מאוד מבלי מעקה מהצדדים, הוא ירעד מפחד עד שלא יהיה מסוגל להמשיך. אם נטען לו בתוקף - הלכת פעמים רבות בחיך על מדרכה, האם אי פעם נפלת ממנה? מעולם לא! א"כ, הלא החומה הזו רחבה עוד יותר מהכביש מדוע שתיפול ממנה? האיש יודה שהדברים נכונים, והוא מבינם בשכלו אך לא מסוגל ללכת כי הלב-הרגש לא מאפשר זאת. לעומת זאת, אם יתרגל להליכה על החומה שלב אחרי שלב, למשל, בתחילה ילך עם מעקה, ולאחר כמה ימים יפחית את גובה המעקה, עד שירגיש שאין שום סיבה בעולם שיפול לאחד הצדדים, כשם שלא נופל ממדרכה הסמוכה לכביש, יוכל ללכת ללא שום פחד.

זה כוחו של הרגש, והוא, רק הוא - השולט באדם.

מי מוביל את מי - השכל את הרגש, או הרגש את השכל?

« בלא עבודה עצמית:
**השולט באדם זהו הלב,
 השכל 'מגויס' להשגת
 מאוויי הלב!**

כאמור, מעשי האדם נעשים על פי רגשותיו, אך האם השכל שולט ברגש? או להיפך - הרגש שולט בשכל? בהשקפה ראשונה היה נראה כי השכל הוא ששולט על הרגש ולא להיפך, שהרי אנו עושים דברים על פי השיפוט השכלי.

אך זה לא נכון.

להיפך, אמנם אדם שוקל את צעדיו ואת תפיסת עולמו במאזני השכל, אך התאוות והרצונות גורמים לכך שגם השכל כשאר הגוף מתגייס לשירות הרצונות, כיצד להשיגם וכד'. האדם אינו מבחין בכך, וסבור ואף בטוח שהשיקולים הינם שכליים ואמיתיים, בו-בזמן שהמניעים הנסתרים של שיקולי השכל הם הרצונות ששואף להשיג. [מציאות זו מסבירה תופעה מאוד מעניינת, שהאומה 'אדום' ("הלעיטני נא, מן האדום האדום הזה") שהם מאוד תאווניים וחומרניים, כמדינות המערביות בימינו, הם הרבה יותר מפותחות ומתקדמות מהמדינות המזרחיות, וגם עיקר הידע הבינלאומי כיום בכל תחומי המדע

מתרכז כיום באמריקה. הלא דבר הוא, שלכאורה השקוע בתאוותיו איך יגיע לתובנות מושכלות שכאלו. אך התשובה לכך - אדרבה, היא הנותנת, ככל שהתאוה גדולה יותר כך שכלם עובד קשה יותר על מנת להשיג את תאוותיהם, כשליטה וכסף וכד', וממילא השכל מגויס בעוצמה רבה הרבה יותר לדעת ולדעת].

לסיכום, השולט באדם זהו הלב, פעולותיו של האדם נעשות עפ"י רגשי ליבו, השכל הוא המכיר את האמת ויכול לייעץ לאדם מה נכון לעשות, אך האדם - הנפש, בעלת הבחירה עליה לפנות אל השכל ולהקשיב לאשר הוא אומר, ואם לא יעשה כן, הרי שלהיפך, הלב יגייס גם את השכל לעשות את רצונותיו ותאוותיו.

החסיד רבינו בחיי בשיר 'תוכחה' (נדפס בסוף חובת הלבבות מהדו' 'לב טוב') פונה אל הנפש ומבקש ממנה כי תשמע בקול השכל ולא בקול הלב:

"נפשי לבשי בגדי שכל, והתאזרי אזור בינה.

ומלטי נפשך מהבלי פגרך אשר את מתגוררת בו.

ואל ישיאך ליבך בנועם חמדותיו.

ואל יסיתך בנועם תאוותיו. אשר ימסו כמו מים יתהלכו למו.

וזכרי כי לא לעזר ולא להועיל ראשיתם, כי אם לבושת וגם לחרפה אחריתם:

משל השועל - אבות אכלו נוסר ושיני בנים תקהינה?

המחשה מופלאה וקדומה לשעבוד השכל ללב, במשל השועל. בגמ' במסכת סנהדרין (לה, ב): "ואמר רבי יוחנן שלש מאות משלות שועלים היו לו לרבי מאיר, ואנו אין לנו אלא שלש, אבות יאכלו נוסר ושיני בנים תקהינה וכו'". רב האי גאון (תשו' הגאונים, ל) מגלה לנו טפח ומכסה טפחיים במהות משלי שועלים אלו שעסקו בהם התנאים הקדושים, להלן מתוך דבריו:

"...דעו לכם כי משלים אלה יש להם מוסרים ולימודים שאומרים כאילו מפי חיות, ...וכן הן מושלים: מעשה בשועל שבא עליו הארי לאכלו. אמר לו שועל, מה יש בידי להשביעך? בא עמי שאני מראה אותך אדם שמן, שאתה טורף ושבע ממנו!

והיה שם גומץ מכוסה ואדם יושב מאחריו, וכיון שראהו הארי, אמר לשועל, הריני מתיירא מתפילתו של זה שלא תכשילני. אמר לו השועל, אי אתה מתירא, ולא בנך, אלא לבן בנך מגיעו העון, עכשיו השבע רעבונוך, ועד בן בנך זמן הרבה! נתפתה הארי וקפץ על הגומץ ונפל בה.

בא לו שועל ועמד לו על שפת הגומץ מציץ עליו. אמר לו הארי, הלא אמרת שאין הפורענות באה עליך אלא בן בנך נתפש בה.
אמר לו שועל כבר יש עון על אבי אביך שאתה נתפש בו.
אמר לו הארי אבות יאכלו בוסר וכו'.
אמר לו השועל ולמה לא חשבת כך מבראשונה?..."

מסיים רב האי גאון: "וכמה מיני מוסר יש במשל הזה, וכן בשאר משלות". הסבא מקלם (ח"מ קיג) מתפלא מאוד מסיפור זה. נכון שהוא סיפור נחמד מאוד, איך שהארי נפל בפח שטמן לו השועל והוכיחו השועל על שסתר דברי עצמו, אך מדברים כאן על משלי שועלים של התנאים ושל רב האי גאון שהיה מגדולי הגאונים, ומהו שמסיים: "וכמה מיני מוסר יש במשל הזה!"

« משל השועל שהפיל את האריה בבור, רב האי גאון מתפעל: מה מלמדנו?

מבאר הסבא: הלא הארי חשש בצדק פן יינזק מתפילתו של אותו חסיד, זהו דבר שכלי והגינוי, מה גרם לו 'לקנות' את ההמצאה של השועל שהנכדים שלו ינזקו מזה ולא הוא, מה פתאום שהם יענשו? הלא זה נגד ההיגיון הפשוט, כפי שטען האריה עצמו לאחר מכן במושכל פשוט: "אבות אכלו בוסר ושיני בנים תקהינה?" כיצד מלך החיות הלך שולל אחרי המצאה מטופשת וחסרת הגיון שכזו?

« משל השועל מלמדנו: האדם מרמה את עצמו, להשיג את רצון הלב. הכרעת ה'שכל' - השכל בשירות הלב...

התשובה פשוטה, כי האריה התאוה לבשר!! תאוה מועטת זו משכה את שכלו לטעות אחר דברים כה מטופשים! הנמשל ברור אומר הסבא זי"ע, כי גם היותר חכם ומשכיל, בתאוה קלה יטה את שכלו לדברים טיפשיים ביותר, ואם כך בתאוה קלה, קל וחומר האדם שמלא בתאוות, ששכלו נתון במסגר עולם!

הסבא מתפעל מדברי רב האי גאון ומסיים וכותב: "אשתומם על רוממות רבינו האי גאון קדישא ג"כ במוסר". ראה עוד בהערה יסוד מופלא ומעודד שכתב הגרא"א דסלר בזה⁵.

⁵ האריכו בעלי המוסר בדברים מופלאים על כח הנגיעה שמתערב בליבו של האדם, ומטה את שיקולי שכלו לפי רצונותיו ותאוותיו עד שבטוח שהכרעתו על פי האמת הצרופה. נשאלת השאלה, כיצד יוכל האדם לדעת האם הכרעתו אמיתית לאחר ששכלו עצמו נגוע ומוטעה.

דבר מופלא כתב בזה במכתב מאליהו (ח"א עמ' 62), לחביבות דבריו נעתיקם כלשונם: "והנה כתב הגר"א ז"ל באדרת אליהו פר' דברים, שהיו באים ישראל אל משה לשאול כל אחד על עבודת ה' הפרטית שלו, ומשה היה

לענייננו, זוהי עבודת המוח והלב. לשעבד את הלב לשכל, ולא להיפרך!

מה הסדר בעבודת ה' -? - מח ולב - לב ומח - וחוזר חלילה

עבודת ה' המוטלת עלינו הינה גם כן חובת 'מח ולב' "וידעת היום והשבות אל לבבך", להשיג בדיעת השכל את הידיעות האמיתיות, אמיתת מציאות הבורא ואמיתת חובת עבודתו, ולאחר

« לאחר שיחדרו תובנות

השכל אל הלב:

הלב יתאוה, להשיג את

המעלות הרוחניות!

מכן ישנם שני חלקים / שלבים; א) להשליט את השכל על הלב והרצונות, ולעשות כפי שנצטוינו, כעבדים לרב מתוך 'יראת ה'". ב) התובנות השכליות הללו יחד עם הפעולות שאחריהן נמשכות הלבבות, יביאו בסופו של דבר את הלב לחפוץ ולחשוק בעבודת ה', כך שהרצון הפנימי יהיה לעשות את רצונו ית', מתוך תאוה חזקה, שהיא עבודה מתוך 'אהבת ה'". חלק זה ניתן לקנות רק מתוך ריבוי ההרגל, השינון, וההחדרה אל הלב ובמשך שנים של העבודה.

כאן מגיע שלב מפתיע - היות וכאמור הרצון הוא זה שמניע את מערכות האדם, ברגע שהאדם

מתאוה לעבוד את ה', הרי שגם כאן מעמיד את השכל להשיג את מבוקשו, אך במקרה הזה הוא לטוב ביותר - לדעת את ה' עוד יותר, ולהעמיק יותר ויותר בשייכות לה', כתוצאה מכך השכל משיג יותר, והלב נמשך עוד יותר, וחוזר חלילה, עד שמגיעים לתאוה עצומה לעבוד את ה', במחשבה בדיבור ובמעשה, גם במה שלא נצטוינו, והעיקר שיהיה לרצון לפני השי"ת.

«

**יַעֲרֵב לִּי יְדִידוֹתֶיךָ.
מְנוּפֶת צוּף וְכָל טַעַם.
כִּי זֶה כְּמָה נְכֻסוֹף נְכֻסְפֶתִי
לְרָאוֹת בְּתַפְאֶרֶת עֲזָךְ.
אֱלֹהֵי הַמְדָּה לְבִי...**

זהו הנאמר בפיוט 'ידיד נפש', הבקשה והתחינה להשיג עריבות והנאת הלב, בידידות וקרבת השי"ת יותר מכל הנאה בעולם: "יַעֲרֵב לִּי יְדִידוֹתֶיךָ. מְנוּפֶת צוּף וְכָל טַעַם", "כִּי זֶה כְּמָה נְכֻסוֹף נְכֻסְפֶתִי לְרָאוֹת בְּתַפְאֶרֶת עֲזָךְ. אֱלֹהֵי הַמְדָּה לְבִי. וְחוּסָה נָא וְאַל תִּתְעַלֵּם".

מלמד העצות והדרכים לכל אחד כעניינו הפרטי על פי ה', הרי כי גם בחכמה היותר גדולה אי אפשר להבחין בתוך דקותם של כוחות הנפש, ורק ע"פ ה' בנבואה בירר להם. ובענין המרגלים כבר כתבנו במקום אחר שלא רצה ה' לגלות למשה את האמת בענין שילוח המרגלים, כמש"כ (במדבר יג ב) שלא לך לדעתך, ועם כל עוצם חכמת משה רבינו טעה בדקות היא, כי לא יכול להרגישו.

ועתה נתבונן אם משה רבינו ע"ה לא נתפס על טעות זו, היאך נתבעו עליה ישראל? אלא הרי לנו מכאן לימוד גדול, אין הנגיעה מכסה לגמרי את האמת, כי גם אחרי אשר יפתה היצר את האדם שגם דרך השקר אמת היא, מ"מ יודע הוא בעצמו שדרך האמת אמיתית יותר. וזה מחסדי הבורא ב"ה שלא נתן רשות ליצר לכסות את האמת לגמרי, אלא כל אדם יוכל להבחין בליבו באיזה דרך הוא האמת לאמיתו, ולכן אפילו טעות כזו שלא יכל משה רבינו להרגישו על אחרים, הם בעצמם יכולים לראותה במבט האמת שלהם אם אך ירצו, ונענשים על זה אפילו עד כדי בכייה לדורות ר"ל. ותנחומין גדולים בדבר זה לאדם, כי עליו רק להתחזק הרבה להתרכז על האמת ולידבק בו, כי אז לא יוכל עוד היצר הרע להטעותו בשום פנים...

אמנם, זו עבודת חיים! להגיע להשגות אמיתיות בהן האדם משנה את ליבו לגמרי להקב"ה. כשמנגד יש גם את ניסיונות העולם הגשמי שמושכים את הלב מהעבר השני, אך השיא של הזוכה להתמודד הינה - שהלב כולו מתאווה אל ה'⁶.

סיכום, ומשמעות הדברים לחינוך הילדים:

לסיכום, בע"ה למדנו בפרק זה כמה וכמה יסודות:

◁ הכרת חלקי המוח השונים - השכל והלב, אופן עבודתם המשותפת והבחירה המוטלת עלינו - לשמוע בקול השכל ולשעבד את הלב לשכל.

◁ הכרת חסרון פעילות המוח העליון - השכל, אצל ילדים, לעומת עוצמת פעילות הלב - המתאווה. מה שמשנה לגמרי את היחס למעשי הילדים, ואופן החינוך.

◁ עוד למדנו בסיום הדברים כי מעבר לחובה לשעבד את הלב לשכל ולעשות את חובת האדם בעולמו (כפי שנתבאר בפרק הקודם). עבודתנו ליצור בלב את רגשי הקודש בתאווה לקירבת ה' ולקרבה אל מלאכתו - התורה והמצוות.

⁶ מי שזכה להיות בקרבת אדם גדול, אדם שהשיג דרגות גבוהות בשלמותו הנפשית, ודאי מכיר זאת, איך שאנשים גדולים אלו מלאי רגש ותאווה עצומה לכל דבר של עבודת ה' ולימוד התורה. מי שזכה לראות או לשמוע את הגר"ש אלישיב זצ"ל בעת תלמודו, הרגיש את הלב ההומה המתרפק על כל מילה בגמ'. בס"ד זכינו לשמוע במשך כמה שנים את הגר"ש אלישיב זצ"ל ב'פסוקי דזמרה', ההתלהבות שהיה אומר פסוקי דזמרה, הנעימות העצומה, קשה לתאר. נראה היה שמרוב חשק והתלהבות לא היה יכול להתאפק והיה מתחיל כמה דקות לפני הזמן בהתלהבות שפורצת מהלב "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד, ארומוך ה'...".

הגורם לכל זה הינו תשוקת הלב שהלכה וגברה במשך השנים, מתוך העבודה שחדרה אל הלב, וחוזר חלילה. כך שמעתי גם מאחד משומעי לקחו של רה"י הגרא"מ שך זצ"ל, שבשיחותיו היה "כל כולו רגש", התרגשות עצומה שאחזה בכל ישותו מכל תובנה של אמת וקרבת ה'. דומני שאחד הסיפורים שחזר עליהם מרן הגרא"מ שך זצ"ל בכל עת בשנים האחרונות, היה על אותם יהודים בשואה שעמדו להיכנס אל תאי הגזים והם בעירום ובחוסר כל, ולפתע נזכרו ששמחת תורה היום, ואמרו זה לזה - ספר תורה אין לנו לרקוד איתו, אבל את הקב"ה יש לנו ואיתו אפשר לרקוד, ופצחו בריקוד עם הקב"ה ושרו "אשרינו שאנחנו יהודים". (אגב, מסופר סיפור דומה על בני ה'תלמוד תורה דקלם' ראה תיאור נורא חוד של הגרא"א דסלר ב'פנקס הקבלות דקלם' עמ' 13), שאל הרב שך: "היש הנאה כזו בעולם??", "מי ייתן והייתי זוכה להשתתף בריקוד הזה"... זו תאווה הלב העצומה שזכו לה הצדיקים שלימים ברשותם - לרקוד עם הקב"ה.